

O UMJETNOSTI I PSIHOTERAPIJI

VLASTA ŠTALEKAR

Klinički bolnički centar Zagreb, Klinika za psihijatriju, Zagreb, Hrvatska

Ovaj se članak bavi međuodnosom umjetnosti i liječenja. Prikazan je razvoj kreativno-umjetničkih aktivnosti psihijatrijskih bolesnika, od radne terapije, preko razvoja umjetničkog pravca art brut, do razvoja art terapije i promišljanja o značenju umjetnosti u životu čovjeka. Cilj je ovoga rada prikazati stečeno iskustvo u terapijskom programu Dnevne bolnice Klinike za psihijatriju KBC-a Zagreb gdje već 30 godina multidisciplinarni tim razvija i integrira terapijske postupke u jedinstveni dnevno-bolnički koncept. Rad u dnevnoj bolnici rad je s grupom. Ovdje se, međutim, detaljnije prikazuju kreativne aktivnosti i radionice koje facilitiraju analitički orijentiranu grupnu psihoterapiju, a to su: a) susret s umjetničkim djelima tijekom posjeta izložbama (terapijski izlasci grupe u muzejsko-galerijske prostore pod vodstvom kustosa) s pisanjem eseja i raspravom o doživljaju umjetničkog djela, b) likovne radionice, c) terapija filmom i d) glazbene radionice. Razlikujući art terapiju (art therapy) od primjene umjetnosti u terapijske svrhe (art as therapy) prihvaćamo da nam umjetnost u svojoj najširoj primjeni pomaže u istraživanju svijeta i u samospoznaji. Umjetničko djelo je medij komunikacije između umjetnika i publike. O. Wilde kaže kako se u umjetnosti zapravo ogleda promatrač. Danas se prihvaća kako umjetnost ima terapijske učinke, a neuroestetika kao nova znanstvena disciplina nastoji rastumačiti neurokemijske promjene za estetski doživljaj i odnos prema umjetnosti. Znanost i umjetnost ne moraju biti polarizirane, pa tako primjerice P. Finci u svojoj knjizi „Priroda umjetnosti“ kaže da znanost traži istinu, a umjetnost postoji da istinom djeluje. Prikazane su vinjete iz kliničkog rada i eseji pacijenata kojima se ukazuje na povezanost psihoterapijskog procesa s elaboracijom doživljaja umjetničkog djela.

Ključne riječi: umjetnost, grupna psihoterapija, dnevno-bolnički koncept, kreativne radionice, estetika recepcije, umjetnost kao terapija, art terapija, ikonografska i analitička interpretacija

Adresa za dopisivanje: Vlasta Štalekar, prim., dr. med.
Klinika za psihijatriju
KBC Zagreb
Kišpatićeva 12
10 000 Zagreb, Hrvatska
E-pošta: vstalekar@inet.hr

UVOD

Jesu li umjetnost i psihoterapija povezane na bilo koji način?

Umjetnost i psihoterapija imaju dodirnih točaka: počivaju na odnosu i iskrenosti, koriste se interpretacijom, kreativnošću, imaginacijom, oblik su komunikacije. Preklapanja

dviju djelatnosti nalazim i u korištenju simboličkog jezika kojim se izražavaju procesi ispod razine vidljivog, a znakovne toga vidimo kao: simptome, snove, reakcije odnosno kao liniju, boju, oblik, ton, pokret. Umjetnost govori o sadašnjosti i prošlosti, kao i o lijepome (1). Tako je i u psihoterapiji,

od sadašnjeg k prošlom, od svjesnog k nesvjesnom, od nesklada (u sebi) do sklada (sa sobom i okolinom), a skladna/cjelovita osoba je lijepa osoba (poznata je misao da ljepota dolazi iznutra). U svom djelovanju i umjetnik i psihoterapeut pored znanja i vještina unose svoju emocionalnost, intuiciju, empatiju, svjetonazor, te s godinama i iskustvom grade svoj stil. Ni umjetničko djelo niti psihoterapijski rad ne mogu biti odvojeni od osobnosti umjetnika i psihoterapeuta, duha vremena i životnog konteksta, te konačno recipijenta umjetničkog djela odnosno - u psihoterapiji - pacijenta.

O UMJETNOSTI

Umjetnost je teško definirati i o umjetnosti je rečeno sve. Nesumnjivo je da umjetnička djela nešto „rade“ s recipijentom/publikom. Umjetnost je oduvijek pratiteljica čovjekovog života, bez obzira koje mijene prolazili. Nadareni je stvaraju, ali je svima dana da je uzmu, da uživaju u njoj ili žive s njom. Umjetnost kao težnja k izrazu, artikuliranju i izražavanju unutrašnjeg postoji oduvijek, kao duhovni nabo, kao intuitivni estetički zahtjev (1). Izvorno, grčki korijen riječi estetika *aisthetos* znači dostupno osjetilima, dakle znanost o osjetilnoj spoznaji (2). Doživljaj umjetničkog djela autentično je iskustvo koje utire put smislu, dokida dualitet uma i tijela, pridonosi osvještavanju nekih aspekata vlastitog života. U klasičnoj se umjetnosti svijet prihvaća oponašanjem, dok mu se u modernoj umjetnosti smisao traži apstrahiranjem što znači da sve više prevladava refleksija (3).

Estetika recepcije

Neposredno iskustvo nam govori da umjetnost djeluje na čovjeka: počevši od tjelesne reakcije, nemira, uživanja, ushita ili smirenja, traganja za smislom i kontemplacije sve do spoznaje. Umjetnost nam pomaže da istražujemo svoje biće, svoju duhovnu stranu, svoju subjektivnu istinu. Proživljeno umjetničko djelo rezonira s našim introjektima te nas tako čini osjetljivijima na svijet koji nas okružuje.

Umjetnost je jedinstvena ljudska djelatnost čije se značenje konstituira u složenom komunikacijskom procesu umjetnika, umjetničkog djela i publike. Estetika recepcije pomaže nam razumjeti kako umjetničko djelo i promatrač čine cjelinu, susreću se u određenim uvjetima. Kada se promatrač približava djelu i umjetničko djelo izlazi njemu u susret: odgovara mu i priznaje njegovu aktivnost (4). Stoga se može reći da je funkcija promatrača predviđena u djelu (5). Djelo je koncipirano tako da ga promatrač aktivno nadopunjuje, da s njim ulazi u partnerski dijalog (4,5). To međudjelovanje na suptilne načine daje mogućnost za pomicanje integracijskih intrapsihičkih procesa, što je svrha i psihoterapije. Promatrač u djelu i kroz djelo ima mogućnost poticati svoju intuiciju, introspekciju, empatiju, ili kako kaže Hans Belting „nijedan oblik nije toliko nepristupačan da se u njega ne bi mogla smjestiti naša mašta“ (5). Stvaralaštvo može čovjeku pomoći da stupi u kontakt sa svojim unutarnjim bićem jer iz njega i

nastaje i čovjeku prenosi poruke o njemu samome, na što je uostalom i psihoterapija usmjerena. Sviješću započinje svijet duhovnog (6), a umjetnost je samo središte čovjekovog duhovnog života (4).

Nažalost, mnogi ljudi ne dozvoljavaju da se umjetnost (ali ni psihoterapija) bavi njima, niti se oni bave njome jer je ne razumiju, nemaju sklonosti ni navike, a imaju predrasude. Ili su preopterećeni svakodnevnim brigama i nemaju zadovoljene osnovne životne potrebe zbog čega smatraju da nemaju što tražiti ili dobiti od umjetnosti (pa i od psihoterapije jer „ona je za bogate i dokone zapadnjake“), ili trošiti na nju svoje vrijeme. Neki možda smatraju da je nisu vrijedni, da nemaju predznanja i time si uskraćuju doživjeti nešto novo, nešto drugačije, nešto *lijepo* što bi im moglo promijeniti svakodnevnicu bar za trenutak. Umjetničko djelo može smirti, ili uznemiriti na neki novi način, rasteretiti, osloboditi napetosti i kaos stvarnoga života.

Kao i brojni drugi i Sigmund Freud nas podsjeća kako uživanje u lijepom ima obilježje jednog posebnog, blago opojnog osjećaja. I premda nije jasna nikakva korist od ljepote, život se ne može zamisliti bez nje (4). Odnos prema estetici kao grani filozofije i znanosti o lijepome mijenjao se kroz vrijeme (4,7-9). Kada govorim o *lijepome* tražeći preklapajuće „točke“ umjetnosti i psihoterapije, stavljam ga u kontekst libidnih investicija, potpore dobrom introjektu, kreativnosti u djelovanju i mišljenju, uglađenim (usklađenim) odnosima. Ne radi se ovdje samo o lijepome na razini sviđanja ili ukusa. Prosuđivanje umjetničke i estetske vrijednosti zahtijeva prirodni smisao, ali traži i vježbu, iskustvo. Estetsku kulturu treba njegovati, a još je Platon smatrao da je edukacija iz estetike jedina edukacija koja tijelu daje sklad a umu plemenitost te da ljepota počinje najviši ljudski interes (2,4).

O PSIHOTERAPIJI

Psihoterapija je obnavljanje cjeline iz dijelova prošlosti sadržanih u sadašnjosti, iz sjećanja i iskustava, misli i osjećaja. Psihoterapija je proces tijekom kojeg se kroz odnos s terapeutom i rad na transferu radi na boljem razumijevanju intrapsihičkog, razrješavanju potiskivanih konflikata i napredovanju integrativnih procesa, a ne bavi se samo simptomima i problemima zbog kojih osoba prvotno dolazi (10,11). Tako se postepeno postiže veći stupanj usklađenosti osjećaja, misli i djelovanja, što rezultira ovladavanjem teškoća, adekvatnijom prilagodbom i kvalitetnijim odnosima. Terapeut vodi bolesnika kroz sve etape i zamke terapijskog procesa interpretirajući njegove nesvjesne sadržaje i poruke: verbalne i neverbalne. Upravo je psihoterapijski odnos osnovni instrument koji posreduje liječenje. Tijekom psihoterapije ne radi se samo o stjecanju ili proširivanju znanja već o ponovnom proživljavanju, sjećanju i proradi, o osvještavanju. Ni umjetnost, kaže Joseph Beuys, ne postoji radi znanja, ona produbljuje iskustva jer kada bi postojala samo radi znanja tada nam ni ne bi bila potrebna (12).

LIKOVNO STVARALAŠTVO U PSIHIJATRIJSKIM BOLNICAMA

Prateći razvoj psihijatrijskih modaliteta liječenja, uključujući i ulazak umjetnika u psihijatrijske bolnice, pratimo slijed od postupaka kojima je bilo važno skloniti oboljelog iza visokih zidina umobolnica do psihijatrije u zajednici, od izolacije do resocijalizacije, od farmakoterapije do psihoterapije, i konačno integrativnih modela liječenja. Od crtanja, rezbarenja i pletenja u radnoj terapiji (*okupacijsko-radna terapija*) do ekspresivne art terapije kao nove metode liječenja (*art terapija*). Danas su poznate i priznate i druge ekspresivne tehnike kao što su *play* terapija, muzikoterapija, terapija pokretom i plesom. Tu je i cijela paleta aktivnosti unutar okupacijsko-radne terapije sa svrhom poticanja kreativnosti, igre, imaginacije - vještina koje se danas objedinjuju kao metode psihosocijalne rehabilitacije. Konačno, danas se sve više koristi umjetnost u terapijske svrhe, odnosno sve smo svjesniji lječidbenog učinka umjetnosti (*art as therapy*) (13,14).

Interes za umjetničko stvaralaštvo psihičkih bolesnika počeo se razvijati 20-ih godina 20. stoljeća. Walter Morgenthaler (1882.-1965.) izdao je knjigu „Psihijatrijski pacijent kao umjetnik“ 1921. god. o Adolfu Wolfliju, njegovom bolesniku oboljelom od psihoze. Prikazano je Wolflijevo najznačajnije djelo, ilustrirani ep u 45 tomova u kojem pripovijeda svoju izmaštanu životnu priču (15). To je monumentalno djelo pohranjeno u Muzeju lijepih umjetnosti u Bernu.

Hans Prinzhorn (1886.-1933.) povjesničar umjetnosti i psihoanalitičar, objavio je 1922. knjigu „Umjetnost psihički bolesnih“ (*Bildneri der Geisteskranken*) u kojoj donosi analizu stvaralaštva psihičkih bolesnika. Umjetnička je kritika bila oduševljena, za razliku od Prinzhornovih kolega, koji su bili prilično rezervirani prema povezanosti psihijatrije i umjetnosti, odnosno psihičke bolesti i umjetničkog izričaja (16). Prinzhorn je tom knjigom i nizom predavanja htio prikazati kako je riječ o izvornim stvaraocima, neiskvarenima utjecajem društva i etablirane umjetnosti. Radeći u Psihijatrijskoj bolnici Sveučilišta u Heidelbergu on je proširio raniju zbirku umjetničkih djela bolesnika koju je prikupio još Emil Kraepelin. Poslije Prinzhornova odlaska iz te bolnice, zbirka je imala preko 5000 djela. Kratko nakon Prinzhornove smrti (1933.) zbirka je pospremljena na tavanu Sveučilišta da bi 1938. nacisti izložili neka od djela na izložbi „Degenerirana umjetnost“. Od 2001. cjelokupna je zbirka izložena u bivšoj kapelici Sveučilišta u Heidelbergu (16).

ART BRUT

Francuski umjetnik Jean Dubuffet (1901.- 1985.) dvadesetih godina 20. stoljeća počeo je sakupljati umjetnička djela psihičkih bolesnika, koje je nazvao *art brut* (sirova umjetnost). God. 1948. osnovao je *Compagnie de l'art brut* zajedno s drugim umjetnicima, među kojima je bio i Andre

Breton (17). Umjetnička zbirka koju je utemeljio poznata je kao Kolekcija *art brut*, sadrži na tisuće djela, izložena je u Lausannei (kustos te zbirke do preseljenja u Lausanneu iz Pariza bio je hrvatski slikar Slavko Kopač).

Umjetnički kritičar Roger Cardinal skovao je 1972. pojam *outsider art* kao engleski sinonim za *art brut*, koji se, međutim, često koristi u širem kontekstu nego *art brut*, kako bi označio stanovite samouke ili naivne umjetnike koji imaju malo ili nimalo dodira s umjetničkim institucijama, i u pravilu su bez ikakve likovne naobrazbe, stvaraju naprosto jer moraju, ne vodeći računa da stvaraju umjetnost, gonjeni impulsima vlastite kreativnosti i nuždom izražavanja svog unutarnjeg svijeta, koji je za njih često jedini postojeći. U irskom muzeju moderne umjetnosti u Dublinu nalazi se zbirka Musgrave Kinleya „*Outsider Art*“ (18).

ART TERAPIJA

Na osnovama likovnog stvaralaštva u okvirima radne terapije postepeno se razvijala, i konačno osamostalila nova psihoterapijska tehnika – art terapija (priznata 1997. god.) u kojoj se stvaralački likovni proces koristi kao sredstvo izražavanja i komunikacije. Ne procjenjuje se estetska već komunikativna, simbolična i metaforična vrijednost djela, a pacijent nije obavezan imati likovnog dara. Art terapeut obavezan je završiti edukaciju iz art terapije, a i sam je najčešće umjetnik (19).

Stvaralački proces oslobađa nesvjesno i pretvara njegove sadržaje u djelo samo te se tako mogu zaobići otpori i teškoće prilikom verbalizacije onih iskustava i sjećanja o kojima je teško govoriti. Crtanjem se unutarnji svijet iznosi u vanjski, stoga je crtež zabilješka tog procesa (20). Prema dinamskom pristupu art terapije, slika je sredstvo razvoja transfera i kontratransfera (21). Crtež/slika nastaje međudjelovanjem ideja, misli i emocija s jedne, odabirom materijala ili tehnike s druge strane, kao i iz odnosa s terapeutom. Da je crtež rezultat tih međudjelovanja pokazuje i pojava da je autor crteža u art terapiji nerijetko i sam iznenađen rezultatom i ne zna zbog čega je nešto nacrtao (20). To je znak da crtež ima dublje, nesvjesno značenje i da pruža priliku za otkrivanjem potiskivanih, poricanih sadržaja ili odcijepljenih dijelova selfa.

Prostor u kojem se nalaze bolesnik i terapeut ima svoje jasno određene granice terapijskog *setting*-a. Crtež također ima svoje granice koje su određene rubovima papira, iscrtanim ili zamišljenim okvirom crteža (20). Značenje crteža je neiscrpno, ne traži uvijek i verbalnu refleksiju, a budući da predstavlja trajnu zabilješku procesa na papiru (platnu) pruža mogućnost za vraćanje i uspoređivanje. Art terapija potiče samopouzdanje i zato što kreativnost pruža mogućnost izbora, osjećaj sudjelovanja i upravljanja događajima.

Margaret Naumburg, psiholog i psihoanalitičar, 1958. godine piše: „Proces art terapije je baziran na opažanju da

najdublje misli i osjećaji, koji potječu iz nesvjesnog, svoj će izraz naći prije na slikama nego u riječima... Metode art terapije su bazirane na saznanju da svaka osoba, bilo da je likovno školovana ili ne, ima latentni kapacitet za projiciranje svojih unutarnjih konflikata u vizualnu formu" (22).

Natalie Rogers smatra da svi ljudi mogu biti kreativni, te da je kreativni proces ljekovit, da djeluje iscjeliteljski. Produkti stvaralaštva opskrbljuju osobu značajnim porukama, a ono što je duboko transformativno jest sam kreativni proces (23).

OKUPACIJSKO-RADNA TERAPIJA

Radni terapeuti smatraju da se izvođenjem aktivnosti i poticanjem kreativnosti razvijaju i integriraju čovjekovi tjelesni, misaoni i duhovni potencijali, te da ono što radimo i čime se bavimo čini nas sretnijima ili nesretnijima, zdravijima ili bolesnijima. Jedinstvenost radne terapije jest u uvjerenju da je djelovanje značajno za održavanje zdravlja i osjećaja dobrobiti, te da utječe na kvalitetu života. Kreativnost je doživotan dar, stoga nikada nije prerano ili prekasno da se otkriju vlastiti kreativni potencijali (24).

Prihvata se danas da je poticanje kreativnosti povezano s poticanjem zdravlja. Čekanje na povlačenje bolesti, pasivnost i osamljivanje produžuju patnju i strah, dok uključivanje u raznorodne odnose i aktivnosti obnavljaju zdrave mehanizme. Zdravo liječi bolesno. Početi se baviti čime (u skladu sa sklonostima) ubrzava oporavak, podiže samopouzdanje, mijenja neurokemiju mozga. Pogrešan je stav „čekam da mi bude bolje, pa ću se *tomu* posvetiti“. Vrijedi obratno „posvećenom (*čemu*) biva bolje“.

DNEVNA BOLNICA - MJESTO ZA UMJETNOST U PSIHOTERAPIJI I PSIHOTERAPIJU U UMJETNOSTI

Od samog osnutka Dnevne bolnice Klinike za psihijatriju već 1983. god. provodimo i razvijamo kreativno izražavanje i recepciju umjetničkog djela. U okviru intenzivnog terapijskog programa Dnevne bolnice u kojem objedinjujemo terapijsko-dijagnostičke aktivnosti u grupnom *setting*-u kreiramo jedinstveni *dnevnobolnički koncept* (25). Provodimo analitički orijentiranu grupnu psihoterapiju pet puta tjedno, psihoedukativne, socioterapijske i rekreativne, te kreativne grupne aktivnosti i radionice. Kreativne radionice mjesta su gdje se ohrabruje kreativni izričaj i odnos prema likovnom stvaralaštvu, glazbi i filmu. Odlazak na izložbe, gledanje filma i slušanje glazbe (uz pjevanje i sviranje) potiču članove grupe da se otvore za novo iskustvo kontaktom s umjetnošću i vlastitom kreativnošću.

U početku grupne psihoterapije tjeskoba i otpori obično su intenzivno izraženi. Novopridošli član oklijeva se izložiti ali već i pukim opserviranjem interakcija otvaraju se

novi spoznajno-doživljajni „prostori“, započinje sjećanje na potiskivane, poricane ili od svijesti disocirane dijelove selfa ili života. Doći na psihoterapiju znači otvoriti se za iskrenu razmjenu u odnosu s drugom osobom - terapeutom, a u grupnom *setting*-u s članovima grupe. Grupa pruža priliku za zrcaljenje, korektivno emocionalno iskustvo, osjećaj zajedništva i nadu (26). Moguće je napredovanje integrativnih procesa koji su tijekom razvoja bili zaustavljeni manjkom empatije ili fragmentirani traumatskim iskustvima (27).

Na početku psihoterapije, braneći se od susreta sa sobom, bolesnik niže događaje, optužuje situacije i druge za svoje stanje, brani se od dubljeg razumijevanja sebe koje je povezano s dubljim proživljavanjima i sjećanjima koja mogu biti bolna. Rad na otporima sastavni je dio psihoterapije. U taj prostor „uskače“ i umjetnost ako smo je kao terapeuti spremni ponuditi, i ako i sami znamo što bismo s njom. Umjetnost može izmijeniti ljude, kaže Vik Muniz, brazilski umjetnik i autor dokumentarnog filma „Zemlja smeća“ koji svjedoči o transformativnoj snazi umjetnosti. Gledajući taj film članovi grupe prepoznali su tu poruku i o njoj raspravljali.

RAD U LIKOVNOJ RADIONICI U DNEVNOJ BOLNICI

Prednost likovnog izražavanja pred verbalnim je u tome što je izravno i brzo. (npr. crtež stabla može se razumjeti u trenutku, a kad ga se opisuje traje nekoliko minuta). Verbalno mišljenje (lijevom polovicom mozga mislimo riječima) i ikoničko (desnom hemisferom mislimo u slikama) omogućuju istodobno komuniciranje riječju i slikom, a sposobnost spoznavanja i pamćenja raste ako istodobno rabimo obje polovice mozga (28). Likovni izričaj nudi mogućnost stupanja u kontakt s unutarnjim procesima, sjećanjima i osjećajima. Već crtež stabla pruža mogućnost intuitivnog čitanja simbolike: moje stablo moj je život, potiče na razmišljanje o sebi u kontinuitetu života (korijen, deblo, grane, krošnja itd.). Uspoređivanje crteža stabala i rasprava pokreću psihološke mehanizme svojstvene dinamici grupe. Radost i imaginacija - koje prate oslobađanje kreativnosti - smatraju se osnovnim poticajima kojima je moguće slomiti stare obrasce i osobna ograničenja, a tako se lakše prevladavaju otpori i u psihoterapijskom procesu. Budući da je stvaranje povezano s ranim iskustvima, nesvjesnim procesima i potiskivanim sadržajima - kao i psihoterapija - njime se (stvaralaštvom) potisnuto vraća u svijest, skriveno postaje otkriveno i dostupno interpretaciji. Istraživati kreativni potencijal i uspjati se kreativno izraziti značajno je i poticajno iskustvo. Osobama koje prolaze kroz teška psihička stanja ili emotivne krize likovnost pruža priliku za pronalazak vlastitoga puta i transformaciju. Sam čin likovnog stvaranja nerijetko oslobađa nagomilane frustracije u jedan konstruktivan proces kreiranja nečeg novog, što čovjeka nagrađuje osjećajem postignuća i zadovoljstva.

PRIMJENA UMJETNOSTI U TERAPIJI (*ART AS THERAPY*) - ISKUSTVO U DNEVNOJ BOLNICI

Brojni autori danas govore o terapiji kroz umjetnost i koristi koje oboljeli dobivaju (13,14). Onome tko na to pristaje umjetnost može olakšati put k unutrašnjem svijetu i poslužiti kao pomoćno terapijsko sredstvo u svakodnevnom grupnom radu jer posreduje u povezivanju vanjskog događaja (preko djela) s unutarnjim procesima (životna iskustva, sjećanja, introjekti).

Posjeti izložbama potiču članove grupe da se otvore za novo iskustvo kroz kontakt s djelima likovne umjetnosti. Filmoterapija pokreće emocije i misao posredstvom doživljaja filma. Poznati su učinci glazbe na raspoloženje, a u kreativnim radionicama mnogi glazbeni talenti ponovo izlaze na površinu pjevanjem i sviranjem. U likovnoj radionici ohrabruje se vizualni jezik. Prodajne izložbe radova pacijenata nude nove interakcije i mogućnosti jer njihova djela nalaze put do kupca, što ima vrlo povoljan učinak na samopouzdanje i motivaciju. Ostvarena izložba radova pacijenata u jednoj gradskoj galeriji (izložba u Galeriji Modulor 2011., odobrena žiriranjem) je vrhunac ovih aktivnosti jer su time njihova djela našla put do javnosti (29), a na samoj izložbi članovi terapijske grupe bili su istodobno i stvaraoci i recipijenti tih djela. Sve te aktivnosti predstavljaju zajedničko iskustvo grupe koje se dešava „*ovdje i sada*“.

S druge su strane osobna iskustva, nerijetko traumatske životne priče s kojima članovi ulaze u grupu, a da bi se o njima (sa)znalo potrebno je vrijeme, povjerenje, osjećaj sigurnosti i prihvaćenosti. Ta iskustva pripadaju prošlosti („*tamo i tada*“) i nerijetko se potiskuju.

Grupni *setting*, dakako, potvrđuje dobro poznatu činjenicu kako su ljudski problemi zajednički, univerzalni i ubikvitarni, ali dok je čovjek sam, uvjeren je da je njegov problem najveći i jedinstven. Ulaskom u grupu percepcija se mijenja pukim slušanjem drugih. Grupa djeluje na pojedinca već samim članstvom u njoj (matriks grupe, zrcaljenje, univerzalnost, nada), no cilj je ući u terapijski proces (30). Umjetnost je jedinstvena, jer na recipijenta djeluje na vrlo suptilne načine, i mimo njegove volje. Umjetnost nas zahvaća ispod razine racionalnog uma, djeluje na dubljim razinama koje je teško opisati riječima (31). Gledajući primjerice film, istodobno gledamo u sebe, uspoređujemo se s likovima, razmišljamo što bismo u datoj situaciji. Film zahtijeva vrijeme, ali u sat i pol sažima život aktera (ili problem, odnos, povijesni događaj etc). Likovno je djelo jedinstveno po tome jer se daje odjednom, u cijelosti. Ta djela umjetnosti grupa prima sada, a dojmove dijeli i razrađuje postepeno, kroz vrijeme - koje se u dnevno-bolničkom programu preklapa i nadopunjuje s terapijskim procesom. Interpretacija umjetničkog djela može posredno približiti i značenje i mjesto interpretacije u psihoterapiji onim pojedincima koji su spremni zapitati se: što mi djelo poručuje a što mi terapeut i grupa poručuju? Nakon izložbe i odgledanog filma, kroz interakciju s djelom, dijeleći doživljaj s grupom, sugerira

se susret sa sobom. Terapeuti k tome usmjeravaju. Grupa tako uči da događaji u kojima se nađu i odnosi koje grade govore i o njima samima, o njihovoj prošlosti i sadašnjosti.

Razgovor o doživljaju umjetničkog djela nenametljivo može prijeći u razgovor o osobnim iskustvima. Intenzitet emocionalne uključenosti povodom poruka filma i dojmova s izložbe ostaje vrijedan materijal na kojem se i danima kasnije može raditi, onda kada osoba postane spremna za tu razmjenu. Tako je i sa svakodnevnim životom: opservirajući svoje sudjelovanje u događajima i odnosima učimo o sebi. Grupa se - razgovarajući o filmu ili likovnom djelu - uvjeri na koliko se različitih načina može doživjeti i interpretirati isto. Različiti problemi s kojima su došli u grupu više i nisu toliko različiti jer je u raznolikim situacijama mnogo toga u podlozi zajedničkog. Gadamer tvrdi da razumijevanje u prvom redu znači “razumjeti sebe u stvari, a tek sekundarno: razlučiti mišljenje nekog drugog i razumjeti ga” (32, 33).

Razmišljajući o analitičkoj i ikonografskoj interpretaciji - jer obje razotkrivaju nešto skriveno ili nepoznato - pitam se: može li sam postupak interpretiranja kao kruna psihoterapijskog procesa postati pacijentu bliskiji i umanjiti otpore posredstvom iskustva interpretacije umjetničkog djela?

INTERPRETACIJA UMJETNIČKOG DJELA – INTERPRETACIJA U PSIHOTERAPIJI

Interpretacija djela likovnih/vizualnih umjetnosti

Glavna aktivnost povjesničara umjetnosti jest interpretacija umjetničkog djela (32,34). Svaki oblik koji vidimo ima smisao (35). Iz oblika možemo pročitati kao što čitamo slikovno pismo, tragove životinja u šumi ili otisak ruke pračovjeka u špilji. Djela likovnih umjetnosti vrsta su tragova što ih umjetnici ostavljaju u prostoru i vremenu i ujedno su plod vremena u kojima su nastala. Kao subjekti, mi sami djelujemo pri interpretaciji, inače se ona ne ostvaruje, te postoji razlika između gledanja koje prepoznaje, kojim se slikarstvo odnosi prema podacima poznatim izvan svijeta slike, i gledanja koje vidi, koje se usredotočuje na sve one elemente smisla što ih slikarstvo iznosi po sebi samom; tu se radi o putu od gledanja kao prepoznavanja prema gledanju kao gledanju (32). A u psihoterapiji taj je put od slušati do moći čuti.

Interpretaciji djela podliježu *forma i sadržaj*. Formalna analiza jest jedina precizna analiza nekog djela kojom opisujemo vanjski izgled oblika, dok sadržaj uključuje ideju, smisao, poruku ili pouku i ne mora uvijek biti lako čitljiv i jasan. Kada analiziramo oblik likovnog djela promatramo njegovu kompoziciju i likovne elemente. Kompozicija je raspored i odnos dijelova u cjelini. Perspektiva u likovnoj umjetnosti podrazumijeva način na koji umjetnik promatra svijet, a jedan od temeljnih problema u povijesti umjetnosti je kako prikazati zbilju, trodimenzionalni svijet koji nas okružuje na dvodimenzionalnoj plohi slike.

Sadržaj likovnog djela jest njegova ideja, pouka ili poruka, to je njegova unutrašnja, ponekad skrivena dublja strana. Analiza sadržaja polazi od pitanja zašto je djelo nastalo, koji su bili motivi naručitelja i ide sve do unutrašnjih, osobnih razloga umjetnika. Ideja djela izrečena kroz teme i motive govori o stavovima i svjetonazoru umjetnika. Prilikom posjete muzeju ili galeriji, uloga je kustosa približiti djelo gledatelju, upoznati ga s društveno-povijesnim kontekstom razdoblja u kojem je nastalo, naručiteljem djela kao i sa životom umjetnika (5,32,34).

Budući da ovdje govorimo o članovima terapijske grupe u posjetu izložbi ovo iskustvo može pomoći da se shvati uloga i značaj interpretacije i u psihoterapiji. Obje interpretacije proizlaze iz odnosa i nastoje nešto skriveno učiniti vidljivim, nešto neizrecivo staviti u riječi, nešto tajnovito učiniti otkrivenim. Temelj interpretacije jest spoznaja odnosa stvari, kaže Batchmann (5,32).

Interpretacija u psihoterapiji

Najvažnija je analitička procedura upravo interpretacija koja zajedno s konfrontacijom, klarifikacijom i proradom čini cjelinu (10). Interpretirati znači nesvjesno učiniti svjesnim. Psihoanalitičar, odnosno psihoterapeut koristi svoje nesvjesno, svoju empatiju i intuiciju, kao i teorijsko znanje kako bi došao do interpretacije. Interpretirajući idemo iza praga očitog, i pridajemo značenje i uzročnost psihološkim fenomenima. Bez bolesnikovog odgovora nema validnosti interpretacije.

Odlasci grupe iz dnevne bolnice na izložbe – iskustvo izravnog učinka umjetnosti

Smatram da osoba s psihološkim i inim problemima može doseći kvalitetniju razinu življenja, ako sve njene aktivnosti ne prestaju zbog određenih teškoća kroz koje prolazi. Gadamer u svojoj knjizi „Ogledi o filozofiji umjetnosti“ ne dvoji te navodi: „Svi mi iz vlastita iskustva znamo kako je primjerice posjet muzeju ili slušanje koncerta zadaća najviše duhovne aktivnosti. No što tu činimo? Svakako, postoje razlike: jedno je reproduktivna umjetnost, u drugom slučaju uopće nije riječ o reprodukciji, nego dolazimo neposredno pred originale koji vise na zidovima. A kada prođemo kroz muzej, iz njega ne izlazimo s istim osjećajem života s kojim smo u njega ušli. Ako smo doista stekli neko iskustvo umjetnosti, svijet je postao svjetliji i svijet je postao lakši“ (4). Pred recipijentom i djelom slobodan je prostor za vlastite projekcije, zrcaljenja, poistovjećivanja. Tek se tako djelo može razumjeti, proživjeti i zato nosi taj naboj subjektivnog značenja (4,33). To je ono što umjetnost čini s nama: ona stvara nešto poput obrasca ne proizvodeći ništa što je samo po pravilima. I zato Gadamer kaže da se određenje umjetnosti kao stvaranje genija nikada ne može odvojiti od kongenijalnosti primatelja (4). Tim procesom dopunjavanja svatko prepoznaje samoga sebe (4,32,33). Odnos prema umjetnosti može se početi razvijati i njegovati, a to za uzvrat pruža „ono nešto“

što je teško staviti u riječi ali ispunja nutrinu i otvara put afektivnoj spoznaji.

Stati pred umjetničko djelo znači napustiti predrasude i prihvatiti izazov novoga. Upustiti se u psihoterapiju također znači prevladati predrasude o vlastitoj nemoći i nepromjenjivosti. Umjetničkom se djelu možemo vraćati nebrojeno puta. I kada ga već poznajemo, uvijek iznova možemo doživjeti ili prepoznati nešto novo. Možemo uspoređivati interpretacije različitih reproduktivnih umjetnika (npr., kada je riječ o glazbi) i doživjeti ga na različite načine (od površnog do dubokog proživljavanja i promišljanja) ovisno o raspoloženju, dobi, životnom kontekstu, ali, ovisno i o tome kako teku projektivno-introjektivni i identifikacijski procesi tijekom psihoterapijskog rada ili tijekom osobnog rasta. Jedno te isto djelo i stručnjaci interpretiraju na različite načine. Posjete izložbama i filmoterapija date su grupi kao zajednički sadržaj koji istodobno prate i tako grade zajedničko iskustvo.

Neuroestetika je relativno novo područje u okviru kognitivne neuroznanosti. Predmet istraživanja je moždana aktivnost estetskog doživljaja i to primarno u vizualnim umjetnostima. Drugim riječima, pitanja na koja neuroestetičari žele odgovoriti jest: što se događa u mozgu dok čovjek gleda umjetničko djelo? (36,37). Rezultati ovih istraživanja su vrlo heterogeni, ali upućuju na to da se tijekom estetskog iskustva vizualnog umjetničkog djela aktiviraju senzomotorički dijelovi moždane kore, zatim ključni centri za procesuiranje emocija (limbički sustav), ali, što je vrlo zanimljivo, i centri vezani uz sustav nagrade, na koje i djeluju potentne droge kao što su derivati opijuma. Znači li to da možemo postati ovisni o lijepome?

KLINIČKE VINJETE I ESEJI ČLANOVA TERAPIJSKE GRUPE U DBO

Umjetnički paviljon u Zagrebu, posjet skupnoj izložbi „100 vrhunskih djela hrvatskih umjetnika iz fundusa Narodnog muzeja u Beogradu“ (2008.)

Član grupe A. (depresivan, tjeskoban, bezvoljan, s egzistencijalnim problemima) s grupom je podijelio svoj vrlo snažan, duboko proživljen doživljaj umjetničkog djela; djela koje već dugo poznaje, o kojem je imao određene predodžbe i fantazije, ali ga sada prvi puta vidi. Našao se, dakle, licem u lice pred čuvenim djelom. Ono je u njemu izazvalo snažnu reakciju. Bio je ushićen, doživljaj je bio iskren i dubok, nije imao dvojbi što mu umjetničko djelo poručuje (za razliku od ostalih djela s izložbe koja ga nisu dotakla). Pred tim djelom ostao je dugo, potresen, zamišljen, uplakan. Ono ga je potaklo i tog dana promijenilo. I narednih je dana djelovalo na njega. Intenzivan doživljaj umjetničkog djela mijenjao je njegovo razmišljanje, utjecao na djelovanje i ubrzao tijek terapijskog procesa. Smatram da je ovdje umjetnost izvršila reparativnu ulogu. Radi se o skulpturi „Mati“ Ivana Meštrovića. Djelovala je na čovjeka čija životna priča o neimaštini i nedostatku pažnje

u teškim uvjetima odrastanja (uz desetero braće), svjedoči o stalnoj čežnji za majčinom ljubavi. Usprkos pedesetima u kojima je sada i svim postignućima tijekom života, tu potrebu za podrškom i uvažavanjem nikada nije popunio. Umjetničko djelo dodirnulo je baš tu prazninu i - bar za kratko - je prekrilo. Proradom u grupi osvijestio je svoj neprepoznati problem s prisnošću koji ima zbog uskraćene ljubavi. Iskren i dubok susret s umjetničkim djelom bio je onaj dodatni poticaj koji se ugradio u psihoterapijski proces pružajući mu još jednu priliku za zrcaljenje (uz ono u grupi), sadržavanje, empatiju. Bio je to korak u prevladavanju otpora koje je ispoljavao u terapiji. Na ovako intenzivan doživljaj umjetničkog djela - koje se ne dogodi svakom članu grupe i više je izuzetak nego pravilo - povlačim analogiju sa samom srži psihoterapijskog procesa.

Drugi je primjer iskustvo mladića s graničnom organizacijom ličnosti koji se na istoj izložbi poistovjetio s Meštrovićevim „Jobom“ (ekspresionističkim izrazom ljudske patnje): „mom stanju svijesti u vrijeme izložbe najviše je odgovaralo baš to djelo jer sam se osjećao opterećeno, sapeto i zatvoreno. U pritvoru vlastitih misli i strahova“.

Adrian Stokes u svom djelu „*Invitation in Art*“ (1965.) razmatra o psihoanalizi umjetnosti koristeći se teorijom objektnih odnosa Melanie Klein, te kaže da u djela projiciramo dijelove nas samih, što je poznato kao mehanizam projektivne identifikacije. To pozivanje umjetnosti na poistovjećivanje Stokes naziva procesom opčinjenosti koja ima moć pripočiti svaki umjetnički sadržaj. Smatra da nam umjetnost nudi cijelu paletu odnosa od parcijalnih do cjelovitih (38).

Umjetnički paviljon u Zagrebu - posjet izložbi skulptura Mirka Zrinščaka „Oblici prostora“ (2008.)

Istinski umjetnički doživljaj izazvan istinskim umjetničkim djelom jedinstven je i nedjeljiv. To je ujedno i istinski kriterij za umjetničko djelo kao umjetničko (3). Članovi grupe doista su zastali pred velikim umjetničkim djelom. Prepustili su doživljaju (a ne znanju) da postane ključ za otkrivanje jedinstvenih načela (39) pred radovima njima sasvim nepoznatog autora, vrlo osebnog i autentičnog umjetnika koji živi povučeno na planini Učki i crpi svoju stvaralačku energiju iz sebe, svoje obitelji i prirode kojom je okružen.

Prema navodu u katalogu izložbe Radovan Vuković kaže da su Zrinščakova djela jake meditativne snage i jedinstven primjer iznimne kulture stvaranja: jedne discipline i sabranosti koja uvijek traži neka nova i drugačija rješenja na tragu „slutnje nekog iskona i arhetipa“. Onoga što se ne da obuhvatiti pogledom ni dokučiti racionalno, što je sadržano u dubljim sferama intuitivnog, osjetilnog nadahnuća gdje se sjedinjuje stvarno i nedohvatno (40).

Pred tim umjetničkim djelom pacijenti su biti ganuti. Intenzivno su proživljavali, asocirali, slagali i preslagivali svoje misli, bili nadahnuti, radosni, s nadom da će i sami nešto promijeniti u svojim životima. Čitajući njihove eseje o doživljajima s izložbe saznali smo slijedeće:

Eseji članova grupe:

Pacijent M. (depresivan, s naglašenom anhedonijom): „Posjet izložbi u meni je pobudio pozitivne emocije, ushit i jačanje mentalne snage. Uz - za mene najsnažniju - kompoziciju visećih skulptura, dobio sam želju provesti vrijeme ležeći na podu među tim toplim drvenim oblicima. U jednom sam si trenutku pokušao predočiti značenje tih oblika, no onda sam shvatio kako to nije bitno, već njihovo zajedništvo i mogućnost da ulaskom među skulpture osjetim pripadnost njima što je snažno djelovalo na mene. Tom je osjećaju pridonijelo i dodirivanje fino obrađene, glatke i podatne površine skulptura. Otišao sam obogaćen tom ljepotom, smislom koji sam pronašao u tim djelima i puno bolje raspoložen nego prethodnih dana.“

Pacijentica B. (traumatizirana ratnim stradanjima brojnih članova primarne i sekundarne obitelji, razočarana, depresivna, anksiozna, disfunkcionalna): „Postavljene skulpture od drva u tom su prostoru, sa specifičnom rasvjetom, u meni izazvale duboke emocije, a sam prostor smirenost. U izloženim sam skulpturama vidjela skupinu krhkih, nježnih i nesigurnih ljudi, baš poput ove naše grupe. Kada sam ugledala raspukline u drvu u njima sam prepoznala svoje raspukline, na svojoj duši zbog rana koje još nisu zacijelile. Skulpture su me podsjetile na mene i tada sam se rasplakala. Umjetnik me se doimio skromnošću kojom živi i upornošću kojom postiže baš ono što želi. Mislim da tu i sebe vidim i nadam se da ću polako mijenjati svoj život. Uvijek sam mislila da ja nemam veze s umjetnošću ali sada osjećam da sam nadmašila samu sebe. Želim ponovo otići u galeriju.“ Umjetnost je ovdje poslužila kao poticaj osobne spoznaje.

Pacijent S. (PTSP, živi na selu okružen prirodom, bavi se drvom - stolar): „Meni je bilo jako lijepo, podsjetilo me na djetinjstvo, na klackalicu i tobogan, na namještaj koji imam u kući. To drvo... tako snažno, jako je lijepo djelovalo na mene, osjećajno i smireno, kao da sam u prirodi.“

Bolesnica E. (borderline poremećaj, konfuzna, depresivna i bezvoljna): „Osjetila sam strast stvaranja koju već dugo nisam osjetila, a toliko mi nedostaje, jer sam veliki kreativac i volim prirodne materijale. Kao da je svijet u tom trenutku stao, disala sam s kompozicijama i svaku doživjela na jedinstven način. Bila sam usredotočena na doživljaj tog mira i sklada. Voljela bih češće doživljavati takav mir i poriv da i ja ponovno mogu stvarati.“

Umjetnički paviljon u Zagrebu - posjet izložbi skulptura Petra Barišića „Bijelo“ (2008.)

Eseji članova grupe:

Pacijent K.: „Izložba je na mene ostavila naročito dojmljiv utisak. Umjetnik je obložio zidove Paviljona s bijelim kvadratima unutar kojih su složeni razni geometrijski likovi koji su različiti jedan od drugoga. Gotovo da nijedan kvadrat nije isti između njih 1600 komada. Kada se zidovi pogledaju malo iz daljine dobije se dojam „hijeroglifa“, postigla se jedna reljefnost zida. Fascinirala me je ta upornost i sposobnost

umjetnika da napravi tako nešto da nijedan kvadrat nije iste izvedbe, a zapravo svi su oni slični. Na sredini Paviljona postavljena je skulptura isprepletana bijelim letvicama i osvijetljena nevjerojatno diskretnom svjetlošću koja je još više pojačavala dojam bjeline. U tu skulpturu moglo se ući i kada sam ušao u specijalnim natikačama i prošetao po svjetlo-reflektirajućem podu stekao sam dojam „sterilne bjeline“. Budući je izložba bila sva u bijelom osjećao sam se vrlo ugodno i na mene je sama izložba imala pozitivan učinak.“

Pacijent L.: „Interesantne skulpture spoj drveta i svjetla. Drvo je obojeno u bijelo i pleksi staklo koje je uključeno u struju, a osjećaj je da se svjetlost reflektira. Taj spoj daje osjećaj čistoće i potpune bjeline toj skulpturi. Zidovi su obloženi sa 1602 kvadrata u kojima je različito složeno neko geometrijsko tijelo. Dojmilo me se kako čovjek može od jednostavnih stvari napraviti takvo umjetničko djelo. Te drvene jednostavne letvice mogu biti tako složene da se dobije toliko različitih oblika.“

Pacijent N.: „Akademske umjetnike doživljam kao stručnjake licencirane za „prodavanje magle“. Ipak, fascinirala me volja i odlučnost autora da nešto takvo započne i dovede do kraja, da jednu ideju pretvori u stvarnost. S obzirom na veličinu djela i prostor koji djelo ispunjava, vidljivo je da je za njegovo ostvarenje trebalo uložiti puno truda, vremena i financijskih sredstava. Ja, kao jedinka koja se u likovnu umjetnost ne razumije niti se trudi razumijeti je, odajem priznanje autoru za sve uloženo u ono što je na izložbi prikazano.“

Pacijent T.: „Svidjela mi se bjelina i svjetlost koje bude osjećaj čistoće (jasnoće) i nade. Svjetlost je nešto pozitivno, izlaz, ideja. Bjelina je jasnoća misli. Ušla sam u instalaciju iz koje je bilo moguće izaći na više izlaza. To me asociralo na mogućnost izbora. Zidovi ispunjeni geometrijskim oblicima koji su uredno posloženi, za mene predstavlja red. Opet pozitivan osjećaj. Red i preglednost.“

Pacijentica O.: „U okruženju neoklasicističkog zdanja Umjetničkog paviljona postavljena je suvremena izložba P. Barišića. Bjelina koja prevladava zrači pozitivnom energijom. Interpretacije izložaka na zidovima galerije pobuđuju saznanja o sličnostima i različitostima, o odnosima među ljudima kao i o odnosima u životu. Posebno me potakla činjenica da je interpretacija zadanog kvadratičnog okvira moguća na sijaset načina i oni mogu biti različito interpretirani. I najbliži oblici su ustvari različiti. Svaki novi oblik ukazuje na nove realnosti u životu i na nove interpretacije, upućuje nas da svaku situaciju u životu možemo svesti u okvire i riješiti na različite načine, upućuje nas na stanje postavljanja okvira čime omeđujemo jedan segment priče. Prostorne instalacije su položene u centralnim dijelovima Paviljona, interaktivne su i lijepo izvedene. Posebno me se dojmila mogućnost prolaska kroz iste te način konstruiranja kosine ploha te dovođenja svjetlosti u njih. Djeluju poput futurističkog prostora nakon kojih se čovjek ipak vraća u neoklasicistički prostor. Emocije koje su u meni pobudile instalacije su prije svega čuđenje i veselje

radi mogućnosti otkrivanja novih situacija i novih stanja. Izložba me se dojmila i provela sam prekrasan dan.“

ZAKLJUČAK

Doista, umjetnost nije luksuz (34), kao ni psihoterapija. Estetski je čin bitna karakteristika ljudske egzistencije, a *ljepota* ima ontologijski status (2,3). I u najtežim životnim okolnostima, u vrlo traumatskim uvjetima nastajala su umjetnička djela. Uvijek i svugdje. Djelovala su na nadu, vjeru, na nagon za samoodržanjem. Umjetnici misle da je smisao djela u djelu samom (1,41), i premda umjetnost jest način uvida, svjetonazora i komunikacije, ona ipak nije rješenje, nego traganje, nastojanje, pokušaj. O umjetnosti ne možemo pitati; umjetnost je uvijek odgovor. Primjerice, ne možemo pitati što je kiparstvo, ili što je slikarstvo? Kiparstvo je kiparev odgovor na svijet, a svijet je pitanje kaže hrvatski kipar Tomislav Kršnjavi (42). U psihoterapiji pacijent će odgovore o sebi naći unutar sebe sama, premda u terapiju ulazi s očekivanjima kako će vanjska rješenja (gdje locira svoju teškoću) riješiti unutarnji problem (gdje se teškoća nalazi). U konačnici, odgovore za kojima traga leže u njemu samom, a ta spoznaja mijenja percepciju, i mijenja odnose. Psihoterapija je proces interpretacije intrapsihičkih sadržaja i pridonosi cjelovitijem sagledavanju sebe.

Umjetničko djelo je medij komunikacije između njega samog, umjetnika i publike, ono postavlja pitanja i otvara rasprave, te uvlači promatrača na sudjelovanje, refleksiju i komunikaciju (43). Umjetnost djeluje i na osjećaje i na misli i umjetnost je baš po tome umjetnost što zna kako u istom mediju i modusu dati i misli i afekte spojene (3). Interpretacija umjetničkog djela proces je traganja za smislom i porukom.

Poticanje kreativnosti u likovnoj radionici – koja predstavlja pomoć u organizaciji vlastitog smisla „jer ono što se treba reći ne može se reći“ (42) – svoju puninu dobiva u kontaktu s pravim umjetničkim djelima i iskustvom koja ona pružaju. Doživljaj umjetničkog djela posredovan je sasvim specifičnim neurokemijskim procesima, srodnim onima koji se dešavaju i tijekom psihoterapije, svjedoče najnovija neuroznanstvena istraživanja.

U dnevnom bolničkom programu liječenja pacijenti nakon posjete izložbi razgovorom i esejom (citirani u članku) iznose svoje doživljaje umjetničkog djela. Rasprava o doživljaju i porukama djela čini zadovoljstvo jer to znači da vide, zapažaju, procjenjuju, da žive, da se ponovo raduju. Razmjenjuju iskustva i uspoređuju ih, nadopunjuju se ili se suprotstavljaju. Ovi procesi pridonose kohezivnosti grupe. Povjesničar umjetnosti svojim interpretacijama približi djelo i umjetnikov život, što posredno može približiti i značaj psihoterapijske interpretacije. Pojedinci se na izložbu vraćaju s bliskom osobom jer žele podijeliti tu radost i to vrijedno iskustvo. Slijedi rad u likovnoj radionici koji otvara put vlastitoj kreativnosti. To ohrabruje, budi nadu,

želju za napuštanjem stanja nemoći i beznađa. Uzeti kist ili olovku u ruke kao da simbolizira *uzeti život u svoje ruke*. Neki članovi grupe po prvi puta otkriju svoj dar, drugi pak donose pokazati svoje ranije radove (slike, skulpture, nakit, ručni rad, poeziju, glazbu i sl.). Obnove vještine koje su zapustili ili po prvi puta istražuju i izražavaju svoju kreativnost. Gledanje filma nerijetko pobudi snažne emocije, dvojbe, samopropitivanja. Kroz nabrojena iskustva pojedinci prodube uvid, osnaže vjeru u svoje sposobnosti, započnu planirati. Njegovanjem potrebe za estetskim doživljajem i za lijepim u osobnom se mikrosvijetu razvija instrument koji može imati protektivno-reparativnu ulogu. Prikazane vinjete iz kliničkog rada i eseji o doživljajima umjetničkog djela govore tomu u prilog.

Zaključno smatram kako dodirne točke između umjetnosti i psihoterapije postoje na mnogo suptilnih razina i izdvajam slijedeće:

- umjetnost je značajna i sveprisutna u životu čovjeka, ona nastaje iz nutrine bića i njoj se obraća kroz oko promatrača
- interpretacija umjetničkog djela pojašnjava djelo, njegove poruke, vrijeme i kontekst nastanka čime se pridonosi cjelovitijem razumijevanju djela, a isto tako
- interpretacija u psihoterapiji omogućuje cjelovitije razumijevanje i prihvaćanje sebe jer prije potiskivani sadržaji bivaju osviješteni
- isto umjetničko djelo (likovno, filmsko ili glazbeno) u dnevno-bolničkom programu postaje zajedničko iskustvo grupe (*ovdje i sada*) i time doprinosi njejoj kohezivnosti
- isto djelo doživljava se i tumači na različite načine, ovisno o kontekstu, raspoloženju, životnom iskustvu; tako je i sa stresorima u životu, tako je i s psihoterapijom i (ne)spremnošću na interpretacije
- odnos prema lijepome vrijedi razvijati i njegovati jer se time osvajaju zanemarivani prostori duše, a psihoterapijom također
- obje, i umjetnost i psihoterapija traže iskren odnos i predanost da bi djelovale lječidbeno i transformativno
- konačno, o toj povezanosti svjedoči razvoj art terapije kao zasebne psihoterapijske tehnike.

Arhitekt, slikar i teoretičar umjetnosti Le Corbusier kaže kako umjetnost nije korisna, ali je nužna (44). Parafrazirajući ga može se reći da psihoterapija nije nužna ali je korisna.

Susret s umjetničkim djelima, kao i razvoj vlastite kreativnosti kroz likovne i ostale radionice u Dnevnoj bolnici Klinike za psihijatriju integralni su dio psihoterapijskog rada koji nadopunjuju i facilitiraju. Tako je koncipiran rad u Dnevnoj bolnici gdje od samih početaka vrijedi pravilo da sveukupnost terapijskih zbivanja čini program onime što jest

(45). U Dnevnoj bolnici uvjereni smo u lječidbenu snagu umjetnosti te smatramo da zajedničkim djelovanjem analitičkog terapijskog pristupa s kreativnim izričajem i iskustvom doživljaja umjetničkog djela dobivamo sinergistički učinak. Jačanjem zdravijih dijelova ličnosti, izranjanjem potisnutih talenata i razvijanjem novih vještina djelotvornije se prevladavaju stari, nezreli, patogeni obrasci i životni problemi.

LITERATURA

1. Finci P. Priroda umjetnosti. Zagreb: Antibarbarus, 2006.
2. Galović M. Doba estetike. Zagreb: Antibarbarus, 2011.
3. Labus M. Umjetnost i društvo. Zagreb: I.D.I.Z., 2001.
4. Gadamer H.G. Ogledi o filozofiji umjetnosti. Zagreb: AGM, 2003.
5. Belting H i sur. Uvod u povijest umjetnosti. Zagreb: Fraktura, 2007.
6. Finci P. Čitatelj Hegelove estetike. Zagreb: Naklada Breza, 2014.
7. Michaud Y. Umjetnost u plinovitom stanju: esej o trijumfu estetike. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
8. Ecco U. Umjetnost i ljepota u srednjovjekovnoj estetici. Zagreb: IPU, 2007.
9. Croce B. Brevijar estetike. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
10. Greenson RR. The Technique and Practice of Psychoanalysis. Vol I. New York: IUP, 1967.
11. Foulkes SH, Anthony EJ. Group Psychotherapy, The Psychoanalytical Approach. London: Maresfield Reprints, 1984.
12. Denecri J, Dosier Beuys. Zagreb: Fluxus, DAF, 2003.
13. De Botton A, Armstrong J. Art as therapy. London: Phaidon Press, 2013.
14. Arnheim R. Umetnost i vizuelno opažanje: Psihologija stvaralačkog gledanja. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1998.
15. Morgenthaler W. Web brošura <http://dubuffetfoundation.com>
16. Prinzhorn H. Web brošura <http://prinzhorn.ukl-hd.de>
17. Maizels J. Outsider Art Sourcebook, Raw Vision, 2009.
18. Cardinal R. Web brošura, <http://rawvision.com>
19. BAAT - British Association of Art Therapists, Web brošura <http://baat.org>
20. Ivanović N. Art terapija Web brošura <http://artterapija.blogspot.com>
21. Walled D, Gilroy A. Art Therapy: A Handbook, Buckingham, OUP, 1990.
22. Naumburg M. Art therapy: its scope and function. Illinois: Thomas, 1958.
23. Rodgers N. The Path to Wholeness: Person-Centered Expressive Arts Therapy, web brošura, www.nrogers.com
24. Škrbina D. Art terapija i kreativnost. Zagreb: Veble Commerce, 2013.
25. Štalekar V i sur. Dnevno-bolnički koncept: načela i primjena. Soc psihijat 2008; 36: 87-94.

26. Yalom ID. The Theory and Practice of Group Psychotherapy. Basic Books, 1995.
27. Kahn M. Between Therapist and Client. New York: W.H. Freeman and Co., 1997.
28. Ivančević R, Turković V. Vizualna kultura i likovno obrazovanje. Zagreb: InSEA, 2001.
29. Štalekar V i sur. Katalog Prostorija za umjetnost i psihoterapiju, Izložba radova pacijenata Dnevne bolnice, Galerija Modulor, Zagreb, 2011.
30. Brown R. Group Processes: Dynamics within and between Groups. Blackwell, 1993.
31. Glaser M. Drawing is Thinking, Overlook Press, 2008.
32. Batschmann O. Uvod u povijesnoumjetničku hermeneutiku. Zagreb: Scarabeus, 2004.
33. Gadamer HG. Gadamer i filozofijska hermeneutika, zbornik. Zagreb: Matica Hrvatska, 2001.
34. Sedlmayr H. Umjetnost i istina: O teoriji i metodi povijesti umjetnosti, MMIX. Zagreb: Scarabeus naklada, 2009.
35. Ivančević R. Likovni govor: Uvod u svijet likovnih umjetnosti. Zagreb: Profil, 2006.
36. Roffman JL, Marci CD, Glick DM, Dougherty DD, Rauch SL. Neuroimaging and the functional neuroanatomy of psychotherapy. Psychol Med 2005; 35: 1385-98.
37. Whitehead CC. Neo-psychoanalysis: a paradigm for the 21st century. J Am Acad Psychoanal Dyn Psychiatry 2006; 34: 603-27.
38. Mišćević N, Zinaić M. Plastički znak: zbornik tekstova iz teorije vizualnih umjetnosti. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1982.
39. Hemenway P. Tajni kod: Zlatni rez – tajanstvena formula koja vlada umjetnošću, prirodom i znanošću. Zagreb: VBZ, 2009.
40. Vuković R. Katalog Zrinščak M. Oblici prostora, Umjetnički paviljon, Zagreb, 2008.
41. Kontrec A, Vrlić A. Usmena priopćenja hrvatskih likovnih umjetnika
42. Kršnjavi T. Usmeno priopćenje hrvatskog kipara
43. Sachs-Hombach K. Znanost o slici, discipline, teme, metode. Zagreb: Antibarbarus, 2006.
44. Kalčić S. Neizvjesnost umjetnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
45. Maletić A, Zimonja-Krišković J. Karakteristike grupnog rada Dnevne bolnice Psihijatrijske klinike Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Zbornik radova Grupni proces u psihoterapiji, Plitvice, 1984.

SUMMARY

ON ART AND PSYCHOTHERAPY

V. ŠTALEKAR

Zagreb University Hospital Center, Clinical Department of Psychiatry, Zagreb, Croatia

This article deals with mutual relationship of art and treatment. Presented is the development of creative-artistic activities of psychiatric patients, from occupational therapy through development of the art brut movement to the development of art therapy and pondering upon the significance of art in human life. The aim of this paper is to present the experience acquired in the therapeutic program of Day Hospital, Clinical Department of Psychiatry, Zagreb University Hospital Center, where a multidisciplinary team has been developing and integrating therapeutic procedures into a unique day hospital concept for nearly 30 years now. The work in a day hospital is the work with a group. Here, however, creative activities and workshops that facilitate analytically oriented group psychotherapy are presented in more detail. These are as follows: (a) encounter with objects of art during visits to exhibitions (therapeutic visits of the group to museums and galleries, accompanied by an art historian), with essay writing and discussion about experiencing the works of art; (b) painting workshops; (c) film therapy; and (d) music therapy. By differentiating 'art therapy' and 'art as therapy', we adopt the idea that art in its widest application helps us in discovering the world and in self-knowledge. The object of art is a medium of communication between the artist and the audience. In fact, the observer is reflected in the art, says O. Wilde. Today, it has been acknowledged that art has therapeutic effects, and neuroaesthetics as a new scientific discipline strives to explain neurochemical changes for esthetic experience and attitude towards art. Science and art need not be polarized, thus for example P. Finci in his book Nature of the Art says that science seeks for truth and art exists to act by the truth. Presented are also vignettes from clinical work and patients' essays that point to the relationship of the psychotherapeutic process and the elaboration of experiencing works of art.

Key words: art, group psychotherapy, day hospital concept, creative workshops, esthetics of reception, art as therapy, art therapy, iconographic and analytic interpretation